

ВОЛИНСЬКЕ Й ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКЕ НАЧАЛА В ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Переважна більшість дослідників Лесі Українки постійно наголошує на переважанні в її творчості «чужих» мотивів, вічних, світових образів і сюжетів. Тим часом ми зустрічаємося і з великим масивом поезії Лесі Українки, де створено образ як «малої» батьківщини поетеси — Волині, так і великої — всієї соборної України.

Образ Волині змальований, перш за все, через образи рідної природи (вірш «Вечірня година»). Поетеса уважно стежить за змінами в природі: скотилось сонце, заглянув місяць, засвітилися зорі, навіть горе заснуло. На Волині так гарно, тихо, що й лихо забудеш. Вона спостерігає садочки, біленькі хати, вслухається в соловейків спів і відчуває гордість за свій край.

*Ой, чи так красно в якій країні,
Як тут на нашій рідній Волині! [1, 83].*

Образи природи асоціюються з образом найвищої людської краси й найбільшого людського щастя — з образом матері, що колише дітей. Це ідилічний малюнок у дусі Шевченкового «Садок вишневий коло хати». Це — мрія про гармонію, про повне людське щастя.

Так само ідилічним малюнком волинської природи розпочинається цикл «Подорож до моря». Авторка детально перераховує образи, що свідчать про красу Волині: «килими чудові», «темнії луги», «бори соснові і Случі рідної веселі береги» [1, 92]. Вона вдається й до метафоричного порівняння: «розтопленим сріблом блищать річки». А заключний рядок вірша «Прощай, Волинь» — наче підсумок розмови про красу Волині:

*То ж матінка-натура чарівниця
Розмотує свої стобарвні нитки [1, 92].*

Поетеса наголошує, таким чином, на чарівному розмаїтті рідної природи.

В другому вірші циклу «Далі, все далі!» знову розгортаються милуючі око картини природи. Поетеса порівнює ниви з плахтами. Але поступово наростає почуття тривоги, викликане скорою розлукою з рідним краєм. «Гори

веселі й зелені долини» [1, 92] ховаються від очей за сивими хмарами, «щастя колишнього хвилі злотисті час так швидкий пожира, мов огонь» [1, 92], і здається, що вся краса Волині — то «милий був сон !..» [1, 92].

Але в наступних двох віршах «Красо України, Подолля» і «Сонечко встало» — знову ідилічні картини. Тиша, спокій розлиті в природі. У вірші про Поділля ритм то швидкоплинний, прискорений, бо передає грайливий стан природи, веселі малюнки; то уповільнений, коли створюється образ густого, таємничого лісу.

В п'ятому вірші «Великеє місто. Будинки високі» Леся Українка засвідчила свою майстерність у відтворенні й незвичних для неї картин міського й морського пейзажів, і нових психічних станів: стану самотності серед чужого міста, в натовпі незнайомих, і радості віднайдення друга, радості споглядання нової для неї природи — моря. У вірші «Далі, далі від душного міста» постає образ моря з його барвами і звуками, з його простором, рухом і спокоєм, що дає забути і щастя (бо споглядання моря — то вже найвище щастя), й горе. Найвище бажання поетеси — єднання з морем.

У вірші «Ой високо сонце» з'являються суворі образи турецької фортеці, кріпосної темниці, що контрастують із красним, розкішним світом причорноморської природи. Поетеса щедро розсипає епітети для характеристики моря, сонця, цілого світу краси.

Далі постає образ землі, славної героїчними традиціями. Авторка пише, що нащадок має успадкувати громадянську, національну свідомість козаків, які виборювали тут свободу України. По-сучасному звучать рядки, в яких стверджується, що ця земля, Причорномор'я, — то Україна. Леся хоче пробудити серед суму пустелі, серед бездуховності горду душу козацьку. Риторичне запитання, яким закінчується вірш, — це покликання до пробудження національної свідомості в сучасників, які забули про героїчне минуле України:

Що то він тепер гадає, лицарський нащадок?... [1, 97].

Леся Українка малює й такий куточок України, як Крим (цикл «Кримські спогади»).

Почавши «Заспів» зі звернення: «Південий краю!» [1, 99], вона точно відтворює всі його ознаки: «гори круті», «море бурливе» з «туманами густими». І поруч — образ

Криму як благодатного краю, де «небо ще синіє, як весняне», «де грає сонця проміння кохане», «де виноград в долині зеленіє» [1, 99].

У вірші «Тиша морська» створено світлий малюнок природи завдяки чотирикратному повторюванню епітета «ясне» в першій строфі. Перед нами далі постає «країна світла та злотистої блакиті» [1, 99]. Чиста, ясна краса Криму приводить до тієї ж думки, що й краса Волині, Поділля:

Певне, тут не чули зроду,

Що бува негода в світі [1, 99].

Зорові образи творять наче справді намальовану пензлем художника картину. Це образи хвилі, білих вітрів, малого човенця й стежечки злотистої, води, як широго золота. В цьому краю, знов акцентує Леся Українка, забувається все лихе, не страшні «вітри, ні підводні каміння». «В краю вічного проміння» [1, 100] панує краса, яка перемагає все лихе. Саме вона і є головним образом вірша.

Ця думка про всепереможність краси, яка йде в парі зі свободою, розвивається далі у вірші «Грай, моя пісне!..» Перед нами — образ морських просторів, якими вільно, забувши про горе, лине пісня поета. Воля, простір, вітер, хвиля — всі вони надають наснаги творчості, що й дає відчуття повну свободу.

Поезія Лесі Українки поліфонічна. Вона бачить усе розмаїття природи й, відповідно до нього, малює все розмаїття духовних, психічних станів людини. У вірші «Безсонна ніч» переважають трагічні образи, що терзають душу безсонної ночі. Нічний, темний колорит відтворено в таких образах, як «ночі темної дивні почвари», «привиддя безсонної ночі». «Тяжкі та суворі» думки порівнюються з нічними птахами. Ці «думи страшні, наче хвилі у північ на морі» [1, 101].

Цей пейзажний малюнок цілком переростає в образ громадських устремлінь поетеси, яка, не чекаючи погоди, ранку, «в бурю-негоду» пускає в море свого човна. Вона дивиться на цей суворий, буряний світ суворо, тверезо, реалістичним поглядом і знає, що може не дожити до кращих, погідних часів. Гірко й трагічно звучать наступні рядки вірша:

*Серед мороку, бурі-негоди
Цілу ніч буде човен блукати;
Як зійде сонце правди та згоди,
Я тоді вічним сном буду спати [1, 102].*

Та це не розпачливий мотив, не примирення з думкою про смерть. Поетеса все ж вірить у ясний ранок, у прихід його й висловлює пристрасне бажання дочекатись його:

*Ох, коли б мені доля судила
Хоч побачити ранню зорю! [1, 102].*

Образи «сонця правди та згоди», «ранньої зорі» контрастують із образами «мороку, бурі-негоди», бурі, що шарпає вітрила, темного моря. Цей контраст відповідає й контрастові між тривожними думками героїні та її бажанням дочекатися повернення світла, перемоги його.

З розмаїтими інтонаціями, ритмами, то розважливо-повільними, то грайливо-мінливими, стрічаємося у вірші «На човні». Рядок то видовжений, то укорочений. І все це передає мінливість почуття. А головна думка вірша передана в кінцівці:

*Тихе море спокою навчило
Невгамовнеє серце моє [1, 103].*

Прагнучи гармонії, злагоди, поетеса знаходить їх у стані того ж моря, такого багатого на різноманітні стани. Адже воно й буряне, й мінливе, майже водночас бурхливе й тихе. А зараз воно спокійне, гармонійне, й це відповідає пошукам авторкою гармонії в світі і в своїй душі.

У вірші «Негода» образ негоди в морі асоціюється вже з негодою краю, з соціальними лихами Криму, що колонізований царизмом, хоч Леся Українка ні разу не скористувалась політичною лексикою для характеристики підневільного стану краю. Вона характеризує його саме через гостроасоціативні образи-символи, порівняння, метафори, вибудовані в градаційний ряд:

*Як розбитий човен безталанний
Серед жовтих пісків погибає,
Так чудовий сей край богоданний
У неволі в чужих пропадає.
Наче кінь степовий, вільний, дикий,
Що в пісках у пустині вмирає:
Захопив його вітер великий,
Кінь упав і в знесиллі конає.
В ньому серце живеє ще б'ється,
В ньому кров не застигла живая,*

*А над ним вже кружляє та в'ється
Птаства хижого чорная зграя;
Рвуть, хапають, ідять та шматують
При пажернім та лютім ячанні,
І кривавее тіло батують,
Що тремтить при останнім сконанні [1, 104].*

Закінчується вірш закликком до знищення світу гноблення, знущання над краєм. Цей заклик теж відтворений через образи-символи, коли морська стихія асоціюється з тією соціальною силою, що має змести з лиця землі ганебний порядок:

*Сильне море! Зберися на сили!
Ти потужне, нема тобі впину, —
Розжени свої буйні хвилі,
Затопи сю нещасну країну! [1, 105].*

Як бачимо, Леся Українка однаково майстерно пише і про переможну красу краю, творить «щасливі», ідилічні картини його, й трагедію, занепад, лихо цього благодатного, але стражденного шматочка землі. Така картина, побудована на контрастах, характерна для змалювання і Волині, Поділля, і Криму, для створення й узагальненого образу України, про що піде мова пізніше.

Леся Українка бачить розмаїття кримської природи: не тільки курортну красу південного берега, але й дикі, суворі картини, характерні для східного Криму: сиві й червоні скелі, «дикі, непевні» [«Мордвен» — 1, 105], що створюють і тривожний настрій, відтворюють напружений стан людини, яка чекає на лихо.

Високе, прекрасне начало йде в парі з суворим, але теж прекрасним у своїй суворості («Байдари»). «Щоб тут жити, треба мати крила!» 1, 106] — афористично висловлює поетеса свою думку про горду красу цього краю, що нагадує забутий і незабутній рай, «що так давно шукають наші мрії!» [1, 106].

Леся, пишучи про Крим, звертає свою увагу й на представників рідних їй, що живуть в Україні, національних меншостей («Татарочка»). Вона милується чарівною вродою дівчини-татарочки, її очима, «наче блискавиці» [1, 106]. Вона цінує чужу красу, чужу культуру, чужу історію («Бахчисарай», «Бахчисарайський дворець», «Бахчисарайська гробниця»). Їй тяжко бачити пустку в цих колись сповнених життя місцях, їй болить те, що «неволя й досі править в сій країні» [1, 107]. З боєм пише вона і

про «Надсонову домівку в Ялті», про цю «смутну оселю» [1, 108], де «смутна муза літа в самотині, кличе поета свого» [1, 109]. Цей смуток — наскрізний мотив останніх віршів циклу «Кримські спогади», бо тут спогади поетеси справді пов'язані зі смутними краєвидами, смутними подіями в цьому благодатному краю, що не знає сьогодні щастя, що стогне в неволі.

Нарешті, звернемо увагу на ті твори Лесі Українки, в яких постає узагальнений образ рідного краю, соборної України.

Цикл «Сім струн» починається віршем «До», що звучить як звернення до України. Відразу ж поетеса використовує для її характеристики гостро емоційний епітет і образ-символ: «бездомная мати». До неї озивається «струна моя перша». Поряд з образом України йде образ пісні, присвяченої Вітчизні. Але ця пісня не ховається лише в українських просторах, а літає «по світі», шукає зустрічі з іншими «пташками-піснями». І, поєднавшись із ними, «швидко полине далеко шляхами-тернами».

Отже, поетеса наголошує на тому, що в будь-якому краю доля пісні — йти тяжкими, тернистими шляхами, доля поета, що є співцем батьківщини, скрізь нелегка. Пісня її шукає долі, шукає підтримки в світових просторах. І закінчується вірш мотивом надії на жадану долю, що прийде «до нашої рідної хати». І знову ж, як і на початку вірша, звучить звернення до безталанної матері-України, але вже з додаванням епітетів «мила», «кохана» [1, 45]. Так, у нещасті, в безталанні вітчизна тим більш мила Лесі Українці.

У вірші «Sol», створюючи образ рідного краю, всієї України, поетеса пише про гармонію, радість, щастя, про «соловейковий спів», «зелений розмай», «весняні квітки запашні», але цій ідилії, цій дивній казці, що приходить лише «у сні», протистоїть суворая реальність, виражена через образ сумних голосів, які тільки й чути «в ріднім краю». Короткий, усічений рядок «у сні», що лунає наприкінці і першої, й другої строф, драматизує звучання вірша [1, 48].

Заключний вірш циклу «Сім струн» — «Si». В ньому звучить пристрасне бажання знайти ті слова, що пролунали б, пролетіли б «по рідній коханій моїй стороні». Оці епітети «рідна», «кохана» постійно супроводжують характеристику України. Поетеса хоче, щоб її спів не був самотнім, щоб її пісня знайшла собі підтримку в звуках ще гучнішої кобзи. Вона висловлює бажання, аби та кобза — її товариш і послідовник — звучала ще

«вільніше». Але та «гучна» кобза ніколи не лунатиме «від струн моїх тихих ширіше» [1, 49]. Отже, Леся Українка розуміє і вагу свого поетичного слова, і його природу, бачить притаманні їй пісні зовнішню негучність, але внутрішню емоційну і смислову значимість, глибоку ширість свого слова про Україну.

Образ рідного краю й образ пісні, що лунає для нього, завжди йдуть поряд у поезії Лесі Українки. З таким поєднанням зустрічаємось і у вірші «Співець», де знову постає такий характерний для Лесі контраст між весняною омріяною порою й нинішньою осінню, коли й слово співця замовкає, глухне. Поетеса прагне знайти огнисте палке слово, щире, гаряче мову, що зломилась зими. Вона пророкує «нову весну» в ріднім краю, виголошує клятву вірності батьківщині:

Та хоч би й крила мені солов'їні,

І воля своя, —

Я б не лишила тебе в самотині,

Країно моя! [1, 63].

В циклі «Сльози-перли» центральним образом знову ж є образ «стороньки рідної, коханого мого краю». В першому вірші нагнітаються трагічно забарвлені образи, коли йдеться про лихо України: «буря», «ніч темна», «брати мої вбогі, закуті в кайдани», «страшні незагойні рани», «кормига», «могила», «ганебна неволя», «смертна темнота». Вірш побудований на гострих емоційних запитаннях, у яких звучить заперечення існуючого безправного становища України. А кожна строфа закінчується теж гостроемоційним усіченим рядком-окликом: «Ой лихо!», «Ой горе!», «Ой боже!», «Ой леле!» [1, 73].

У другому вірші, як і в першому, зачин — це звернення до матері-вітчизни: «Україно! плачу слізьми над тобою» [1, 73]. Це, справді, вірш-плач, де панують образи сліз палких, журби. Він теж весь побудований на гострих риторичних запитаннях. Закінчується вірш мотивом віри, що вкупі з материнськими сльозами дитячі сльози, «найщиріші кривавії», проймуть навіть «тверде, міцніше каміння» [1, 74].

В заключному третьому вірші циклу «Сльози-перли» постає образ повсталі душі, яка переможе народне лихо. Остання строфа побудована за принципом градації, коли кожне наступне дієслово означає все вищий ступінь душевного напруження й усе результативнішу дію в ім'я свободи рідного краю:

Хай серце плаче, б'ється, рветься з туги,

Хай не дає спокою, хай палає! [1, 74].

З таким образом палаючого серця вперше зустрічаємось у поезії Лесі Українки.

У вірші «І все-таки до тебе думка лине» з циклу «Невільничі пісні» — знову ті ж емоційно загострені епітети для характеристики України: «занапашений, нещасний краю». Але тут авторка заперечує сльози, «що ллються від безсилля». Вона вдається до гіперболічної метафори: «країна ціла може в них втопитись» [1, 24-25], що типологічно близька до образу з Шевченкового «Кавказу» [«А сльоз? а крові? напоїть Всіх імператорів би стало З дітьми і внуками, втопить В сльозах удов'їх» — 2, 137]. Леся Українка гостро осуджує марний плач і цим самим кличе до дійової боротьби: «Що сльози там, де навіть крові мало!» [1, 125]

В занапашеному краї поетеса кличе до бою, і, якщо навіть «до загину» не дочекається волі, з новою мрією про боротьбу, про бій: «і там буде рай» [«Північні думи» — 1, 125-126]. Отже, змагання за долю рідного краю — то рай, вище щастя для Лесі Українки.

В «Уривках із листа» з циклу «Кримські відгуки» поетеса малює символічний образ квітки, що зветься «Saxifraga», яку «нам, поетам, годиться назвати ломикамінь і шанувать її більше від пишного лавра». Адже ця квітка

*Камінь пробила... той камінь, що все переміг,
Що задавив і могутні дуби,
І терни непокірні [1, 158].*

Це ж образ самої України, що розбиває камінну твердь Російської імперії й живе живим життям, рвучись до самостійності.

Отже, в поезії Лесі Українки, справді, знайшли своє образне вираження і рідна Волинь, і Поділля, і Причорномор'я, і Крим, і, врешті, вся Україна — край, якому поетеса віддає кожне слово і кожен удар свого серця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українка Леся. Збір. творів: У 12-ти томах. — Т. 1. — К., 1975.
2. Шевченко Тарас. Малий Кобзар. — Одеса, 2000.